

Zrušení cenzury roku 1990

Cenzura byla u nás oficiálně zrušena v roce 1968, ale neoficiálně pokračovala až do sametové revoluce. S cílem dozvědět se více, jsme se rozhodli v rámci dějepisného projektu o prvním porevolučním roce vyzpovídat pamětníka, člena OF a jednoho ze zakládajících členů týdeníku Respekt, pana Petra Janyšku. Náš tým tvořil Jakub Havlíček, Matyáš Bedřich a Michal Janík.

Jak přesně se v komunismu cenzura projevovала?

U nás se cenzura se projevovала tím, že lidé měli v hlavě takovou přirozenou pojistku, která jim říkala, co psát můžou a co ne. Lidi tušili, že když napíšou něco proti režimu, tak jim to v novinách nevydají, takže se o to nepokoušeli. Kdyby se něco takového náhodou stalo, a někdo napsal něco, co by se straně nelíbilo, tak se to do novin nedostalo, protože každý článek prošel přes několik lidí, kteří si to přečetli a eventuálně něco upravili. Posledním z těchto lidí byl šéfredaktor, který vlastně odpovídal za to, že se nevydalo nic špatného. U nás to nebylo tak, jak to občas s cenzurou bývá, že by se v novinách objevil článek, ve kterém by část chyběla nebo byla začerněná. Co se nelíbilo, to lidé ani nepsali.

A nedalo se psát ani do soukromých novin?

Za komunismu v osmdesátých letech, všechno, co tady vycházelo, všechny noviny, časopisy a tak, tak muselo být registrovaný a nebylo možné, aby si někdo něco vydával kromě těch registrovaných. Každý z těch registrovaných časopisů byl orgánem něčeho: Rudý právo bylo orgánem ÚV KSČ, Svobodné slovo bylo deníkem Československé strany socialistické, Mladý svět byl týdeník, já nevím, svazu mládeže, čili všechny měly, svaz včelařů moh mít nějaký svůj časopis, já nevím, třeba Český včelař, svaz dřevorubců mohl mít týdeník, ale soukromá osoba si nemohla sama nic vydávat. Čili všechno bylo takhle vázaný na nějakou instituci, vždycky to bylo vlastně mluvčím nebo nástrojem nějaký instituce.

A co časopisy, co nespádaly pod žádnou instituci a přesto vycházely, nějaké podzemní noviny?

Koncem osmdesátých let si tady lidi z opozice řekli, že by zkusili dělat nějaké noviny, nějaké nezávislé médium, řeknu ti o dvou případech: Lidové noviny a Sport. Lidové noviny byl titul, který tady existoval už dlouho, před válkou, potom byl zrušený někdy po osmačtyřicátém roce a skupina lidí, takových lidí vázaných na rok šedesát osm čili jako reformních komunistů dá se říct, to byl Jiří Dienstbier, to byl Jan Dobrovský, to byl Jan Petránek, to byl pan Jírů a takovýhle lidi je chtěli obnovit, ... a ještě Rudolf Zeman. A oni začali vydávat samizdat, to znamená, že to bylo, já nevím, jestli to bylo ještě psaný jen na stroji a přes kopírák, nebo jestli to bylo cyklostylovaný, každopádně to byl formát A4, bylo to jenom několik stránek a strašně těžko čitelný, to byli Lidové noviny. A oni se přihlásili, že to chtějí oficiálně zaregistrovat, tyhleto noviny, to byl první průlom. To mluvíme o roce asi tak osmdesát osm. Využili toho, protože za komunismu teoreticky bylo možný všechno jo, jako že na papíře, ale ne prakticky, takže oni využili nějaký zákon, že něco a přihlásili to, ale dva z nich zavřeli, myslím si, že Rudu Zemana a pana Rumla, myslím si, že to byli tihle dva, jeden figuroval vůči úřadům jako šéfredaktor a druhý jako ředitel nebo něco takového, tak je zavřeli myslím asi na tři měsíce nebo tak, akorát do listopadu osmdesát devět, pak je pustili, protože byl listopad. Tak to byl jeden, byl to takový pokus, že to budou nikoliv noviny disidentské, ve smyslu, že by byly vlastně tajné, ale tam bylo napsáno, kdo je v redakci, kdo

je šéfredaktor, mělo to být jako zjevné a otevřené. A tohle to vycházelo, ani nevím, jestli pravidelně, ale jestli, tak asi jednou týdně nebo něco takového? Bylo to pár stránek, ten okruh lidí, který to četl, byl samozřejmě velmi malý, ale na druhou stranu, o tom, že to existuje, o všech těch peripetiích kolem toho zakládání a registrace a zavření a tak, tak o tom se samozřejmě mluvilo na Hlasu Ameriky a na Svobodný Evropě.

Ta druhá skupina, to byli daleko mladší lidi, to byl Jáchym Topol, Ivan Lamper, Jan Ruml čili syn starýho pana Rumla, a ty dali dohromady něco, čemu říkali Sport. Tam myslím, že nebyly napsány žádná jména, kdo to vydává a bylo to podzemní. A byl to zase formát A4, prostě pár stránek, i když pár ne, tak asi třicet stránek, protože já jsem tam měl několikrát takovou dlouhou analýzu o Polsku a to bylo určitě tak myslím osm, možná deset stránek. A předtím, chartisté začali vydávat teď ti z hlavy nevím kdy, ale tak bych řekl, že možná hned ze začátku Charty, takže asi ne hned rok sedmdesát sedm, ale třeba osmdesát nebo tak, takový informační časopis, takové médium. To se jmenovalo, my jsme tomu říkali Info, Informace o Chartě, byly to opravdu hlavně takové informace o tom, u koho udělali domovní prohlídku, koho zavřeli, na jak dlouho. Když byl s někým soud, tak tam vždycky šli nějaký lidi, aby ho podpořili, tak pak psali, jak to u toho soudu vypadalo, to byly hlavně zprávy VONSů čili Výboru na obranu nezávisle stíhaných. Pak tam vycházeli různé materiály, protože Charta dělala to, že vzali vždycky nějaké sociální téma typu romská otázka, bydlení, jaderná elektrárna Temelín a tak. Vypracovali k tomu zprávu na základě nějakých dat, nějakých informací. Bylo to vlastně takové mapování stavu společnosti v té době. To tedy vycházelo taky a tenhle byl z těch nelegálních tiskovin první. Vydávali ho Uhlovi, Petr Uhl tenkrát, myslím byl zavřený, ale byla tam jejich adresa, v Anglický ulici a podepsaná, myslím jeho žena Hana Šabatová, čili to bylo zjevné médium. To znamená, že to bylo taky médium, které se tvářilo, že je tam přiznaný nějaký vydavatel, někdo, kdo to dělal. Většina jmen lidí, kteří pak podepisovali ty články a texty, tak ty byly jiný, ale ten vydavatel, ta adresa a všechno prostě bylo zjevný.

To byli ty velké, řekněme oficiální noviny. Vycházelo kromě nich i něco jiného?

Ano, za starého režimu tady byla celá řada tiskovin, čemuž se říká samizdat, které vydávaly různé malé skupiny lidí nebo jednotlivci. Někdy to byla poezie, někdy to byly politické texty, někdy to byla próza. Mezi takovými nejznámějšími byla Petlice. To dělal Vaculík, jestli se nemýlím, smyslem toho bylo vydávat lidi, kteří tady nemohli publikovat. To znamená spisovatele, kteří psali dál, i když nesměli, a aby vůbec teda nějak vyšli, tak proto vznikla Petlice. S tím, že to bylo všechno psaný na stroji přes průklepák, čili těch kopií bylo tak maximálně sedm, osm, pak už to bylo nečitelné. Myslím si, že tam byl taky podepsaný Vaculík, že to je jeho. Bylo tam ale napsáno, že je to vydáno jenom pro něj, a že je zakázáno to rozmnožovat dál. To bylo kvůli nějakému zákonu, aby je neobvinili, že porušili zákon o cenzuře. Zajímavé je, že většina těch knížek, díky tomu, že se takhle alespoň přepsaly na stroji a trochu se šířily mezi lidmi, tak díky tomu se potom dostaly ven a tam vycházely. Většinou teda u Škvoreckého v nakladatelství '68 Publishers, v Torontu. Pak ale byly další časopisy, jeden se myslím jmenoval Vokno, ten potom přetrval docela dlouho po listopadu osmdesát devět.

Byli mezi oficiálními novinami i takové, které s koncem režimu dovolovaly psát uvolněněji, nebo psali prorežimně až do konce?

Když přišel listopad osmdesát devět, tak nejrychlejší byli novináři Svobodného slova, to mělo redakci na Václavském náměstí a to byly noviny Československé strany socialistické. No a novináři Svobodného slova, to byli lidé, který léta pracovali v oficiálních novinách, ale byli

jaksi mentálně dost vzdálení tomu komunistickému myšlení a hned v těch prvních dnech, teď ti neřeknu přesně který den, nevím jestli už osmnáctého, devatenáctého, nebo dvacátého listopadu. Tak ti velmi krátce po sedmnáctém listopadu vydali číslo, kde o té demonstraci napsali a začali psát o tom, jak vypadá situace v Praze, protože ostatní média, televize a Rudé právo, ty o tom neřekly ani slovo. O tom co bylo v té Praze, nějaká demonstrace a nějaké mlácení, studenti, stávka, tak to ne. Jenom to Svobodné slovo o tom podalo zprávu.

Oni měli jednu výhodu, že to byli skutečné noviny, měli tedy k dispozici tiskárnu, profesionální redakci, čili to, co oni vydali, tak to přeci jenom vyšlo. V nákladu asi tak několika set tisíc výtisků, čili to mělo docela velký dopad a proto taky, když potom bylo to velké shromáždění na Václavském náměstí, když Havel mluvil a Kubišová zpívala a Hutka zpíval a tak, tak to bylo z balkonu Svobodného slova. Proč? Protože jednak ideální místo v centru Prahy na Václaváku a jednak, protože celá, nebo část té redakce byla už tak jako nastavená jako, že je proti tomu režimu nebo že ten režim končí.

Za režimu se velmi rychle měnil tón a začalo se psát jinak. Názvy novin zůstaly stejné, Mladý svět, Večerní Praha, Lidová demokracie, Svobodné slovo, většina těch redakcí zůstala taky stejná, formát papíru zůstal stejný, akorát, že se jaksi začal měnit ten vnitřek.

Po konci režimu jste začali s Respektem. Jak vypadaly vaše začátky?

Když se konstituovalo Občanské fórum, tak byl takovej think tank na převzetí politické moci a vedle toho byla taková skupina, která se soustředila na to, že ty věci chtěla popisovat a analyzovat čili dělat média čili novinářinu, a to se jmenovalo Nezávislé tiskové středisko. To pár dní sídlilo v galerii U Řečických, to je takhle mezi Vodičkovou a Karlovým náměstím. Nějakou dobu jsme si říkali Informační bulletin, to byly nejdřív jenom stránky A4 psané na stroji, to bylo teda hned po sedmnáctém listopadu. Vydávalo to Nezávislé tiskové středisko a byly to většinou krátké texty charakteru zpráv, to znamená, že jsme psali hlavně o tom, co se kde děje, že tam v Jindřichově Hradci místní Občanské fórum něco a támhle něco a takhle.

Potom se NTS přejmenovalo, byla veliká schůze, jak se budeme jmenovat, udělali jsme si takový veliký brainstorming a nakonec z toho vzešel název Respekt. To bylo někdy, já nevím, v lednu nebo tak nějak, v únoru a přestěhovali jsme se do Bolzanovy ulice. To už jsme měli k dispozici tiskárnu, takže jsme mohli tisknout a už jsme mohli normálně distribuovat. Velmi rychle jsme do toho začali dávat nějaké delší texty a začali jsme mít ambice opravdu jako novinářskou. To znamená popisovat, co se děje a tak. Řekl jsem, že jsme měli k dispozici tiskárnu, dostali jsme také z různých stran pár počítačů, už ani nevím jak, a začali jsme tedy dělat opravdu novinářinu.

Myslím si, že ze začátku jsme vycházeli asi jednou nebo dvakrát týdně, pak jsme si řekli, že to bude týdeník Respekt. Už měl teda šéfredaktora a byli jsme trochu rozdělení, kdo dělá vnitřní věci, kdo zahraniční, protože jsem uměl jazyky, tak jsem dělal jednak zahraniční věci, každý týden jsem tam také měl jeden úvodník.

Trvalo docela dost dlouho, než jsme se dostali skutečně do trafik, hlavně těch mimopražských. To trvalo, protože ty staré struktury to hrozně bojkotovaly. Byli jsme hrdí na to, že ani jeden z nás tam nebyl žádný bývalý novinář a nikdo neměl žádnou novinářskou školu, takže jsme si sami vymysleli jazyk, kterým o věcech psát. Neměli jsme předem nic stanovené, nikdo nás neučil, jak se má psát komentář a jak zpráva.

V těch dobách, kdy nás četlo nejvíc lidí, byl náklad přes 100 000 výtisků. Už si to přesně nepamatuji, ale myslím, že můžu říct klidně třeba 150 - 160 tisíc, protože dneska to je asi 30

tisíc. Byly veliká čísla, lidé měli hlad po informacích a byl to myslím první, skutečně nezávislý časopis nebo noviny, který měl takový opravdu celonárodní dopad a charakter.

Pomohlo vám nějak, že jste měli spojení s OF?

Na začátku jsme měli potíž s distribucí, protože jedna věc je, když něco napíšeš, vytiskneš a pak ti to přivezou z tiskárny v balících. Ale co s tím dál? Tenkrát tady měla monopol na distribuci PNS, což byla Poštovní novinová služba. Ta ještě existovala spoustu let potom a ty nás nebrali, protože to byly staré struktury, takže my jsme měli v těch prvních týdnech a dokonce možná měsících distribuci takovou, že jsme měli jednak dobrovolníky hlavně studenty a tak, kteří prostě přišli, vzali si dva balíky, že to roznesou a rozprodají po Praze. Někdy pak přišli s penězi, někdy už jsme je nikdy neviděli. Dál jsme to hlavně potřebovali posílat mimo Prahu. To dělalo tak, že tam byl někdo, kdo to vozil na autobusový nádraží a autobusáci to rozváželi dál. Tam to někdo z lidí kolem místních občanských fór vzal a roznášel, takže v tom nám OF dost pomohlo.

Jak to vypadalo s dalšími časopisy po roce 89?

Kromě Respektu tu byly Lidové noviny, které se, jak jsem již říkal, před listopadem 89 zkoušely registrovat. Tím pádem sice byly oficiální, ale pořád byly psány doma na stroji. Po listopadu 89 velmi rychle získali prostory v Opletalově ulici. Bylo tam velké zemědělské nakladatelství a oni tam měli jedno nebo dokonce víc pater, kde fungovaly. Myslím si, že ze začátku vycházely dvakrát týdně a potom jako deník. Pracovala tam trošku jiná skupina lidí, vesměs hlavně starší lidi, kteří už třeba dělali v 60. letech novináře, a které vyhodili v 68. Ti se teď mohli vrátit, takže Lidové noviny se velmi brzy staly deníkem, zatímco Respekt zůstal týdeníkem. Potom začaly rychle vznikat další média. Pamatuji, že bylo Fórum, což byl myslím taky týdeník, který byl vázaný na OF, ale ten moc dlouho nevydržel. Později začaly vznikat noviny typu Český telegraf a Nový deník.

Měl jste s cenzurou nějaké vážné střetnutí, právě kolem roku 89, když se vše začalo uvolňovat?

Na začátku roku 90 když měly být volby, tak já jsem strašně přemýšlel, jak teda k volbám přispět. A říkal jsem si, že je potřeba najít nějaký film, který by ukazoval, jak byl ten komunismus tvrdý a dostat to do televize. Takových filmů teda moc nebylo a já jsem se dostal v té době díky nějaký videokazetě k filmu Doznání, což je o procesech v 50. letech, o procesu se Slánským a touhle skupinou. Součástí té skupiny byl Artur London, ten nedostal trest smrti, ale dostal kriminál a tam o tom všem napsal text, který se jmenuje Doznání a který vyšel jako kniha. V sedmdesátém roce podle toho udělal ve Francii Costa-Gavras film, který byl velmi slavný, a který se nikdy do Čech nedostal. Byl to takový film, který opravdu mnoho lidem otevřel oči v tom, jak komunismus fungoval. A já jsem si říkal, jak by to bylo úžasné, kdyby se sem tenhle ten film dostal. Tak jsem přes francouzské známé nějak zjistil, nebo to možná bylo napsáno na té kazetě, že práva na ten film má režisér Costa-Gavras. Přes francouzské známé jsem na něj našel nějaké číslo, a rozhodl jsem se mu zavolat. Pamatuji si, jak jsem mu volal z té Jirkovské ulice a říkám mu: "Dobrý večer, my se neznáme, jsem Petr Janyška, tady u nás pracuji v Občanském fóru. Víte, co se teďka tady u nás děje, prostě revoluce, konec komunismu a strašně by jsme potřebovali ten váš film tady ukázat, protože by to lidem otevřelo oči. A on řekl, že chce pár dní na rozmyšlenou. Za pár dní jsem mu zavolaal a on řekl dobře, tak já s ním přijedu. Takže já jsem přemluvil Costu-Gavrase. Costa-Gavras přijel na letiště a v podpaží měl z každé strany asi dvě ty krabice s filmy a normálně prošel. My jsme ho tam vítali s nějakou herečkou, tenkrát se jmenovala

Dáša Veškrnová. Já jsem potom tady zorganizoval ještě s jedním kamarádem premiéru na Václavském náměstí. Byl tam Václav Havel a celá disidentská smetánka a asi deset velvyslanců a tak. Ten film měl titulky a zároveň jel do televize, což bylo v pátek v 8:00 večer před volbami. A proč to říkám, protože pak jsem se po pár dnech dodatečně dozvěděl, že vlastně jsem porušil nějaký zákon, protože za komunismu měla na dovoz jakýchkoliv filmů monopol firma Filmexport. Takže i taková věc jako přivést film vlastně nebyla možná a kdyby se postupovalo tak, jak se mělo podle těch zákonů postupovat, tak by se musela podávat nějaká žádost u Filmexportu, a kdesi cosi. Nakonec by se to dovezlo pozdě, nebo by se to nedovezlo vůbec. Takže tím že to byla taková doba, tak jsme prostě tu cenzuru docela normálně překročili tím způsobem, že jsme prostě ten film přivezli.

Měla v Polsku cenzura nějakou jinou podobu?

Cenzura samotná měla stejnou podobu, stát se snažil izolovat lidi od přísunu informací, nebo na ně lidem vnucovat názor, který se líbil straně. V Polsku byl rozdíl v tom, že podzemní činnost měla větší podporu od ostatních obyvatel než u nás. Měli například počítače a mohli tak vydávat a psát věci jednodušeji a lidé se tak dostali k většímu množství zakázané literatury.

Z rozhovoru jsme si odnesli mnoho. Nejen, že jsme se dozvěděli něco o začátcích a fungování časopisu Respekt, ale také teď víme, že za komunismu se cenzura projevovala už v lidském uvažování, lidé automaticky nepsali to, co věděli, že bude cenzurováno. Víme, že založit si vlastní noviny nebylo možné, že jediným necenzurovaným zdrojem psaných informací byla samizdat, a že pokud chce člověk dostat film přes uzavřené hranice, nesmí se nikoho ptát.